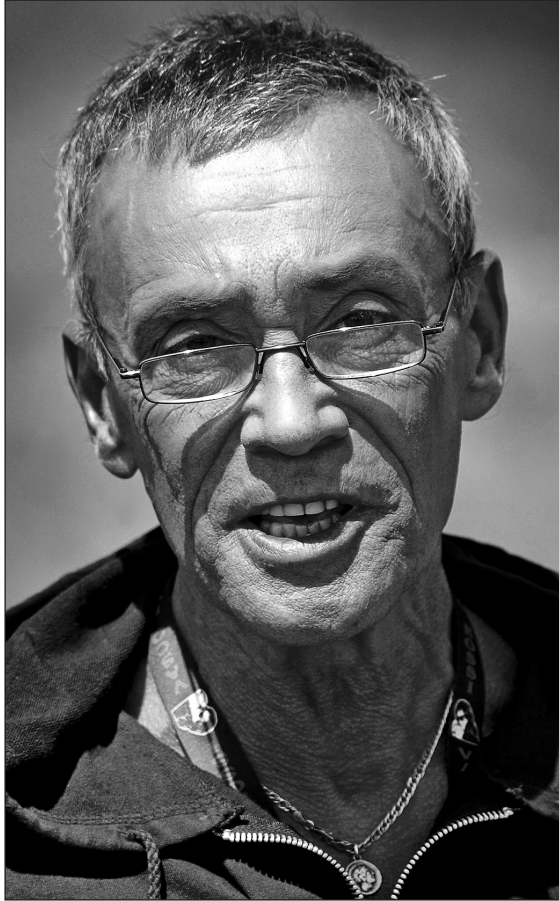

**Stat rosa pristina nomine
nomina nuda tenemus**

Андрій Олегович Добролюбський
(1949–2023)

Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Кафедра історії України

АО:
Nomina nuda tenemus

Меморіальні читання
А. О. Добролюбського

Одеса
2024

УДК 94(100)(477); 902/904(092)(084)

М49

Видання рекомендовано Вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».
Протокол №17 від 27 червня 2024 р.

Редколегія:

Головний редактор О. Б. Головка

Ю. А. Добролюбська

О. П. Сєкерська

А. В. Красножон

М 49   **АО: Nomina nuda tenemus. Меморіальні читання А. О. Добролюбського.** Добірка наукових статей / Колектив авторів за ред. О. Б. Головка; Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2024. – Одеса: Бондаренко М. О., 2024. – 208 с. : іл.

ISBN 978-617-8327-84-2

УДК 94(100)(477); 902/904(092)(084)

Макет та дизайн обкладинки:

Д. А. Топал

ISBN 978-617-8327-84-2

© Автори текстів, 2024

© ПНПУ, 2024

Зміст

Андрій Красножон
NOMINA NUDA TENEMUS
(Ми володіємо простими іменами):
пам'яті Андрія Добролюбського
9

Фотоальбом
15

Історія та теорія археології

Євген Борінштейн
МЕНТАЛІТЕТ ОДЕСИТА: ТВОРЧА СКЛАДОВА
АНДРІЯ ДОБРОЛЮБСЬКОГО
27

Юлія Добролюбська
АРХІВНИЙ ФОНД РОДИНИ ДОБРОЛЮБСЬКИХ
32

Андрій Красножон
ПЕРСПЕКТИВИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
НА ПРИМОРСЬКОМУ БУЛЬВАРІ В ОДЕСІ
36

Валерій Левченко
ПІДГОТОВКА ТА АТЕСТАЦІЯ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ
З АРХЕОЛОГІЇ В ОДЕСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ІСТОРИКО-
АРХЕОЛОГІЧНОМУ МУЗЕЇ
(друга половина 1920-х – початок 1930-х рр.)
43

Ірина Немченко
ПОВСТАННЯ ЧИ РЕВОЛЮЦІЯ:
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АРСЕНАЛ ОЛДЖЕРНОНА СІДНЯ
51

Світлана Паламарчук
КУЛЬТУРНИЙ ВСЕСВІТ АНДРІЯ ДОБРОЛЮБСЬКОГО
55

Павло Тоцький
КАРДИНАЛ РІШЕЛЬЄ І ГАЛЛІКАНІСТСЬКА КОНЦЕПЦІЯ
УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВОЮ
63

**Археологія та історія доби каменю –
раннього залізного віку**

Наталія Бурдо
ДОМЕСТИКАЦІЯ КОНЯ. ДЕ, КОЛИ, ХТО І НАВИЩО?
72

Оксана Вар'ян
В ПОШУКАХ ІДЕАЛУ: ВЗІРЦЕВИЙ ГРОМАДЯНИН У КОЛЕКТИВНИХ
УЯВЛЕННЯХ АФІНЯН КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ
78

Михайло Відейко
¹⁴C ДАТИ ТА АБСОЛЮТНА ХРОНОЛОГІЯ КУКУТЕНІ-ТРИПІЛЛЯ:
ЩО І ЯК НАСПРАВДІ МИ ДАТУЄМО?
85

Світлана Іванова
НАРОДЖЕННЯ КУРГАНУ: ПРО ПОЧАТОК НОВОЇ ПОХОВАЛЬНОЇ
ТРАДИЦІЇ АЗОВО-ЧОРНОМОРСЬКИХ СТЕПІВ
91

Олег Савельєв
ДО ПРОБЛЕМИ ФІНАЛЬНОГО ЕТАПУ ІСТОРІЇ ТІРИ
100

Валерій Топчий
КСЕНОФОНТ АФІНСЬКИЙ: СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ
Й ПОЧАТОК ВІЙСЬКОВОЇ КАР'ЄРИ
109

Генадій Тощев, Світлана Андрух
ДОСЛІДЖЕННЯ МАМАЙ-ГОРИ

113

Юрій Чернієнко
ДЕЯКІ РОЗДУМИ ЩОДО ПРЕІСТОРИЧНИХ ЖИТЕЛ
ЗЕМЛЯНКОВОГО ТИПУ

119

Анастасія Ягупова, Олена Секерська, Сергій Маєвський
ВИПАДКОВА ЗНАХІДКА ТЕРАКОТ
НА НІКОНІЙСЬКОМУ ГОРОДИЩІ

128

**Археологія та історія Середньовіччя
та Нового часу**

Serghei Agulnikov
THE NOGAI BURIAL MOUNDS IN SOUTHWEST BUDZAK

134

Ігор Бруяко
ГОРОДИЩЕ КАРТАЛ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РАННЬОГО
НОВОГО ЧАСУ (ЗА АРХЕОЛОГІЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ)

141

Олександр Головко
КОНФЕДЕРАЦІЯ «ЧОРНИХ КЛОБУКІВ» НА ПІВДЕННОМУ КОРДОНІ
РУСІ (КІНЕЦЬ XI – ПЕРША ТРЕТИНА XIII СТ.).

147

Наталія Діанова
ЄВРЕЙСЬКИЙ ФАКТОР В ІСТОРІЇ ОДЕСИ XIX СТ.

153

Віктор Савченко
ДО ПИТАННЯ КЕЛЬТСЬКОЇ «ПРИСУТНОСТІ» В УКРАЇНІ

158

Секерська Олена
КОНІ ІЗ ПОЛОВЕЦЬКИХ ПОХОВАНЬ БІЛЯ С. ВИНОГРАДНЕ
ТОКМАЦЬКОГО РАЙОНУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

164

Олександр Смирнов, Леонід Смирнов, Денис Бондаренко
ЩЕ РАЗ ПРО КОЛЕКТИВНЕ СЕРЕДНЬОВІЧНЕ ПОХОВАННЯ
НА О. БЕРЕЗАНЬ

169

Вадим Чепіженко
ТРАГІЧНА ІСТОРІЯ ЕЛІС НОРФОЛКСЬКОЇ,
АБО ЯК БЕЗКАРНО ВБИТИ ОНУКУ КОРОЛЯ?

174

Додаток

Хронологічний покажчик друкованих праць
доктора історичних наук,
професора Андрія Олеговича Добролюбського
Укладач – Ю. А. Добролюбська

183

ДО ПРОБЛЕМИ ФІНАЛЬНОГО ЕТАПУ ІСТОРІЇ ТІРИ

Олег Савельєв

кандидат історичних наук, науковий
співробітник
Відділ археології Криму та Північно-
Західного Причорномор'я
Інститут археології НАН України,
м. Одеса

Анотація. Після подій середини III ст. н.е., пов'язаних з масовими варварськими вторгненнями, життя в Тірі відновилося. Варвари, які закріпилися в степах Північно-Західного Причорномор'я, стають тут головною військово-політичною силою. В матеріальній культурі показовим є високий відсоток речей, характерних для черняхівської культури. Відомі нечисленні будівельні та господарські комплекси, керамічна та скляна імпортна продукція, монети. Виділяється невелика група речей, яка може вказувати на продовження існування Тіри після гунської навали.

Ключові слова: Тіра, римський час, хронологія, матеріальна культура, варвари

Abstract. After the events of the mid-3rd century AD, associated with mass barbarian invasions, life in Tyras resumed. The barbarians, who had settled in the steppes of the Northwestern Black Sea region, became the main military and political force here. In material culture, there is a high percentage of items characteristic of the Chernyakhiv culture. There are few known construction and economic complexes, ceramic and glass imported goods, as well as coins. A small group of items stands out, which may indicate the continued existence of Tyras after the Hunnic invasion.

Key words: Tyras, Roman time, chronology, material culture, barbarians.

Вивчення історії Тіри в пізньоримську епоху має свої складнощі через майже повну відсутність епіграфічних джерел. Стратиграфічні особливості тірського городища цю складність ще більш посилюють. Наші уявлення в цьому питанні базуються на нечисленних письмових джерелах загального регіонального характеру і звичайно археологічних відомостях.

Відомо, що у 30-х роках III ст. почалися т. зв. «Скіфські війни» [SHA¹, Maxim. et Valb. XVI, 3], і деякі міста чорноморського узбережжя зазнали нападів варварів. Свого часу Валентина Крапівіна запропонувала виділяти в Ольвії два шари руйнувань і пов'язувати їх із двома «готськими» розгро-

---

¹ SHA – Scriptores Historiae Augustae.

мами міста у 230-х та у 260-х роках [1, с. 47-49]. Оскільки Тіра та Ольвія у римський час мали багато в чому схожу долю, вона припустила, що перший розгром Тіри також міг статися у другій чверті III ст. [2, с. 201-204]¹, а вдруге вона була зруйнована під час масового походу причорноморських племен проти балканських провінцій Римської імперії в 269 році.

Віталій Зубар та Наталія Сон вважають, що міські квартали були зруйновані в ході нападу карпів у 214 р., і Тіра була захоплена варварами тільки у період кінця 50 – середини 60-х рр. III ст. н.е. [5, с. 202]. Нових матеріалів, які б уточнили чи спростували ці припущення, поки що не з'явилося.

Про те, що життя у місті було відновлено, свідчать, у тому числі матеріали відомого «післяготського будинку»², що існував в середині – третій чверті IV ст. [7, с. 20-42]. Одночасно ці дані демонструють погіршення будівельної техніки та більш інтенсивну варваризацію Тіри порівняно з попереднім періодом.

Зазначимо, що після середини III ст. відбувається повна зміна керамічної традиції. У відсотковому співвідношенні частка черняхівського посуду в керамічному комплексі римського часу не є значною в порівнянні, наприклад, з амфорним матеріалом. Однак якщо говорити про період IV – початку V ст., то майже повне зникнення червонолакової та повне античної сероглиняної кераміки, наявність предметів, пов'язаних із черняхівською традицією, свідчить про зміну населення та матеріальної культури.

На думку Юрія Павленка та Наталії Сон, Тіра набула статусу військово-економічного центру варварського об'єднання після затвердження варварського панування в Нижньому Подністров'ї. Місто стало політико-редистрибутивним місцем об'єднання візиготів-тервінгів [8, с. 11]. Такий висновок можна застосовувати скоріше до реалій IV століття. Предмети черняхівської культури, які б датувалися лише серединою – кінцем III ст. майже не виділяються. Борис Магомедов висловив схожу думку щодо Ольвії. Відповідно до неї в місті розміщувався військово-адміністративний центр королівської влади [9, с. 278]. Ця ідея вимагає ще подальшого розвинення, проте наявність черняхівського поселення на місці Ольвії в IV – початку V ст. н.е. вже встановлено [10, с. 45–52].

1 Можливо, до цього часу належать сліди згарищ у деяких приміщеннях римського часу. В одному з них на підлозі під уламками, що повалилися, був виявлений скелет, ймовірно, захисника будинку, поряд з яким лежав залізний наконечник списа [3, с. 22–23, 29]. Свою аргументацію відносно датування приміщення № 24 запропонувала Наталія Сон, яка пов'язує його загибель з нападом карпів в 214 р. [4, с. 144–146, 151].

2 Як нам уявляється, застосування такого терміну до усього пізньоантичного етапу [6, с. 100] є не зовсім виправданим. Беручи до уваги історичну ситуацію, що склалася, навколо Тіри після «Скіфських» війн, слід скоріше застосовувати термін «готський» період.

Було представлено й іншу точку зору щодо історичного розвитку полісів Північно-Західного Причорномор'я в пізньоантичний час [11, с. 140–143; 12, с. 89–90, 92]. Однак гіпотеза про те, що матеріальна та духовна культура населення міста в цілому мала античний вигляд до кінця його існування, археологічними матеріалами не підтверджується.

У IV ст. н.е. у Буджацькому степу поширюються пам'ятки черняхівської культури, які щільно оточують Тіру [13, с. 366, рис. 33]. Жителі, що залишилися, не змогли протистояти зовнішній загрози і повністю потрапили в військово-політичну орбіту нового населення. Ймовірно, однією з причин появи варварських племен на цих землях могло бути їхнє прагнення опинитися у зоні постійного контакту з античною цивілізацією, де можна було б отримувати античну продукцію, а також контролювати транзит цих товарів до лісостепових племен [14, с. 179]. Вплив Тіри на носіїв культури Черняхів-Синтана де Муреш не простежується. Місто могло залишатися традиційним центром транзитної торгівлі. Після виходу римського гарнізону військовий потенціал міста не був достатнім для того, щоб захистити його мешканців. Важко визначити статус жителів Тіри часу другої половини III–IV ст. н.е., проте не викликає сумнівів їхнє підпорядковане становище по відношенню до готів.

У 332 році імператор Костянтин у черговий раз переміг готів і між ними був укладений договір, згідно з яким варвари зобов'язувалися постачати імперії певну кількість воїнів отримуючи за це щорічну грошову нагороду, також їм дозволялося торгувати на Дунаї [15, с. 146]. Можна припустити, що варвари брали на себе охорону завойованих ними міст від нових набігів, оскільки вони були зацікавлені, крім іншого, у налагоджених торговельних зв'язках та отриманні різних товарів. Пізніше, коли в 369 році імператор Валент переміг готів, з ними був укладений договір, за яким варварам заборонялося переходити на правий берег річки, а також накладалися обмеження в торгівлі з римлянами [Amm. Marc., XXVII, 5]. У повідомленнях античних авторів про ці події Тіра не згадується, проте, враховуючи, що імператор, переправившись через Дунай, опинився «у ворожій землі», ймовірно, місто могло залишатися під впливом варварів.

Розгляд наявних даних уточнює картину розвитку міста і на нашу думку підтверджує висновки дослідників, які вважають, що Тіра була повністю включена до економічної та політичної сфери готського союзу племен, зберігши при цьому деякі античні традиції. Варварський вплив на Тіру був, безумовно, сильнішим, ніж це вважалося раніше.

На сьогодні відома низка матеріалів, що належать до пізньоантичного етапу історії Тіри [16].

Рис. 1. Деякі знахідки пізньоантичного часу з Тіри. 1 – фрагменти амфор; 2 – фрагмент червонолакової миски; 3 – фрагмент склянки з краплею синього скла; 4 – бронзовий світильник; 5 – бронзова монета

Поки важко говорити, чи будували варвари свої будинки поруч із будинками місцевого населення, займали вже існуючі або будували поверх них. «Післяготський будинок» перекривав кут приміщення римської вексилляції. Також на Центральному розкопі було відкрито декілька ям, заповнених фрагментами черняхівського посуду.

В Тіру надходили товари в амфорах із Малої Азії, Боспору, Східного Середземномор'я, Подунав'я. У другій половині III–IV ст. н.е. використовувалися типи Шелов F, Самойлова 6 (II) (Paraschiv 9A), Харакс 33, Делакеу (C Snr I). Найбільш пізні типи представлені амфорами Robinson M 273 та палестинськими амфорами типу Газа/Ашкелон, Keay LIVB (Рис. 1, 1).

Цікаво відзначити, що не було зафіксовано жодного фрагменту амфору типу Шелов E¹, добре відомих в Ольвії [17, с. 643]. В той самий час там не відомі знахідки пізніх палестинських амфор. Це може свідчити про те, що Тіра та Ольвія контролювалися різними угрупованнями готів, які мали різні вектори зовнішніх торговельних відносин. Не можна сказати, чи потрапляли ці амфори до Тіри регулярно, або це була одноразова партія.

Червонолакова кераміка майже відсутня². До неї можна віднести фрагмент тарілки, близький до деяких форм пізньої групи Чандарлі, а також частину фокейської червонолакової миски³. Штмп у вигляді подвійної волоти на дні миски має схожість із мотивом 19 по Джону Хейсу (440–490 pp.) [19, с. 353–355, fig. 73, y–z, aa] (Рис. 1, 2).

З нечисленних скляних виробів надійним хроноіндикатором є фрагменти склянок із краплями синього скла (Рис. 1, 3). Дослідження аналогічних посудин з боспорського некрополя показало, що найбільш ранні з них датуються другою половиною IV – початком V ст. н.е. [20, с. 24]. Існує точка зору, що всі східноєвропейські склянки з краплинами синього скла не можуть бути датовані раніше останніх десятиліть IV ст. н.е. [21, с. 12].

Серед металевих світильників відомий мініатюрний бронзовий двохріжковий екземпляр. Між ріжками є петелька, призначена для підві-

1 Зауважимо, що в усій звітній документації про розкопки Тіри не відзначено жодної знахідки амфор або фрагментів такого типу. Або ми маємо справу зі складністю ідентифікації через фрагментарність знахідок, або їх справді не існує. В останньому випадку це потребує окремого пояснення.

2 В Ольвії, на відміну від Тіри, червонолаковий посуд IV ст. н.е. представлений набагато краще [18].

3 Зберігається у Білгород-Дністровському краєзнавчому музеї, так само як і бронзовий світильник. У музейній документації вони позначаються як «Старий фонд» і такі що знайдені у фортеці. Тим не менш, у нас немає підстав вважати, що вони були знайдені не в Тірі, а в якомусь іншому місці.

шування світильника на ланцюжку. Світильник мав високу ручку, прикрашену хризмою (її втрачено). Це була монограма імені Христа, яка символізувала приналежність до християнської релігії. Флорін Тополян у пропонує датувати цей тип IV–VI ст. н.е. [22, с. 224, рl. XVII, 133].

Незважаючи на важку економічну кризу в Римській імперії в III ст., поступ римських монет в Тіру не припинився. Цей час представлений монетами Гордіана III, Філіппа Араба, Галлієна. Початок виходу з кризи пов'язаний з ім'ям Авреліана. Знахідка другої монети цього імператора на городище ще раз підтверджує припущення про те, що після руйнування в середині III ст. міста варварами вже в 70 – початку 80 рр. життя в Тірі відновилося. З готськими походами можуть бути пов'язані різні монетні знахідки, наприклад антонініани імператора Філіпа Старшого (244–249 рр.) з наскрізними отворами. Раніше вважалося, що найпізнішою серед знайдених у Тірі була монета імператора Валентиніана (364–375 рр.) [23, с. 139]¹. В 2020 р. була знайдена монета імператора Феодосія I (379–395 рр.)² з наскрізним отвором для підвішування (Рис. 1, 5). А ще раніше було виявлено монету імператора Аркадія (395–408 рр.) [24, с. 153].

Досить виразно представлений в Тірі сіроглиняний посуд черняхівської культури. Найчисленніша категорія цієї групи – миски. Відомі також вази, глеки та кубки. Загалом сіроглиняний посуд цієї групи аналогічний керамічному комплексу на черняхівських пам'ятках IV – початку V ст. н.е.

Сіроглиняні горщики з шорсткою поверхнею згідно запропонованої типології, слід, ймовірно, відносити до другого (перша половина IV ст.) і третього (середина IV – початок V ст.) періодів розвитку [25, с. 56].

Також відомі великі посудини із грубої сірої глини – зерновики. У Тіру вони потрапили із черняхівським населенням, яке масово використовувало цей тип виробів [26, 369].

Поряд із фібулами з високим приймачем типу Альмгрен VII, двочленними лучковими, фібулами типу *Zwiebelknopffibel*, двочленними «військовими» фібулами, є група двочленних прогнутих підв'язних фібул черняхівської серії. До варварських виробів належать бронзові секировидні підвіски. У германських племен Центральної Європи вони поширюються у період C2 (230/250 рр. – початок IV ст.). З черняхівською традицією пов'язані тришарові кістяні гребні з напівкруглою та трапецієподібною спинкою. В той же час такі характерні для черня-

1 Ми не впевнені, що абсолютно всі знахідки монет другої половини III – початку V ст. пов'язані виключно з варварами.

2 Визначення Л. В. Носової.

хівської культури речі, як поясні пряжки, прясла¹ і деякі види прикрас, поки не виділяються.

Можна говорити, що в цілому час другої половини III – третьої чверті IV ст. н.е. характеризувався занепадом економіки, скороченням міської території, зменшенням імпорту та натуралізацією господарства. Зважаючи за все, частина варварів оселилася в місті. Вони отримували товари в амфорах, імпортний посуд. У матеріальній культурі помітно проступають варварські риси. Відсутність дискретності в датуванні речей другої половини III – кінця IV ст. н.е., дає можливість обережно припустити, що варвари жили тут постійно.

Виходячи з наявних археологічних даних, можна говорити про перебування населення в Тірі і після 375 року. В цьому випадку виникає питання як визначити цей період. Після гунського вторгнення населення Тіри залишилося таким самим. Ми можемо обмежити його історію колишнім етапом, лише продовживши його дату на останню чверть IV або початок V століття. Або, вважаючи гунську навалу епохальною, історичною подією для всього Північного Причорномор'я, зокрема й для Тіри, говорити про новий історичний рубіж. Такими віхами ставали відомі військово-політичні події: кінець I століття до н.е. – вторгнення гетів Бурбесті; початок II ст. н.е. – введення римського військового гарнізону; середина III ст. н.е. – варварські набіги. Ми схилиємось до думки, що в останній чверті IV століття для Тіри почався «гунський» період².

Беручи до уваги знахідки монет, амфор та інших матеріалів, можна припускати, що життя в Тірі могло тривати навіть на початку V століття. Знахідок цього часу обмаль і це зрозуміло. Це був дуже короткочасний період і великої кількості матеріалів очікувати не доводиться. Перш за все, це монети пізніх римських імператорів. Якщо спиратися на широке датування і пізню дату, то деякі з них (Аркадій) сягають V століття нашої ери. Відштовхуючись від верхньої хронологічної межі культури Черняхів – Синтана-де-Муреш (поч. V ст. н. е.), побутування посуду цієї культури слід поширити і на цей період. До найпізнішого часу відноситься також фрагмент скляної посудини з краплею блакитного скла та бронзова лампа.

Питання гунського впливу на місто залишається відкритим у зв'язку з відсутністю будь-яких відомостей. Жодних будівельних об'єктів того часу

1 Деякі поодинокі керамічні прясла мають близькість до «цибулинної» форми з вузькою верхньою площиною, відомої в черняхівському комплексі.

2 Зважаючи на сліди пожежі в «післяготському будинку», можливо, це наслідки військового зіткнення.

невідомо¹. Важко судити про ремесло та економіку. Населення, яке проживало тут, було нечисленним і незабаром розчинилося на початку буремної епохи періоду переселення народів.

Список використаних джерел

1. Крапивина В. В. О двух «готских» разгромах Ольвии. Древнее Причерноморье / ред. А. Г. Загинайло. Одесса, 1991. С. 47–49.
2. Крапивина В. В. Тира, Ольвия и варвары в III в. н.э. Международные отношения в бассейне Черного моря в скифо-античное и хазарское время / ред. В. П. Копылов. Ростов-на-Дону, 2009. С. 196–205.
3. Фурманская А. И. Отчет о работе Белгород-Днестровской экспедиции 1958 года. Науковий архів Інституту археології НАН України. Д. №1958/11. Арк. 34.
4. Сон Н. А. Из истории позднеантичной Тире. Античная культура Северного Причерноморья в первые века нашей эры / ред. В. А. Анохин. Киев, 1986. С. 142–153.
5. Зубарь В. М., Сон Н. А. Северо-Западное Причерноморье в античную эпоху. Основные тенденции социально-экономического развития. Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. Supplementum. Симферополь, 2007. Вып. 3. 240 с.
6. Гудкова А. В. Классификация сероглиняной столовой керамики Тире II–IV вв. н.э. Античная Тира и средневековый Белгород / ред. П. О. Карышковский. Киев, 1979. С. 99–115.
7. Кравченко Н. М., Корпусова В. М. Деякі риси матеріальної культури пізньоримської Тіри. Археологія. 1975. Вип. 18. С. 20–42.
8. Павленко Ю. В., Сон Н. О. Пізньоантична Тіра та ранньодержавне об'єднання візіготів. Археологія. 1991. №2. С. 6–16.
9. Магомедов Б. В. Ольвия и варварский мир в III – начале V вв. н.э. Ольвийские древности / ред. С. Д. Крыжицкий. Киев, 2009. С. 271–280.
10. Твардецький А., Буйських А. В., Новиченкова М. В. Польсько-українська місія в Ольвії: перші результати нового дослідницького проекту. Північне Причорномор'я за античної доби (на пошану С. Д. Крижицького) / ред. Н. О. Гаврилук. Київ, 2017. С. 45–52.
11. Самойлова Т. Л. Новые данные о позднеантичной Тире. Краткие сообщения одесского археологического общества / ред. С. Б. Охотников. 2008. С. 140–143.
12. Крапивина В. В. Позднеантичный период в истории Ольвии Понтийской. Вестник древней истории. 2013. №1. С. 77–94.
13. Гудкова А. В. I–IV вв. в Северо-Западном Причерноморье (культура оседлого населения). Stratum plus. Санкт-Петербург–Кишинев–Одесса, 1999. №4. С. 235–404.
14. Діденко С. В. Античний керамічний імпорт у черняхівській культурі на території України: дис... канд. іст. наук: 07.00.04. Київ, 2018. 190 с.

---

¹ Принаймні поки що. Не варто також забувати, що самий верхній пізньоантичний шар був у багатьох місцях знищений під час будівництва середньовічної Аккерманської фортеці.

15. Буданова В. П. Готы в эпоху Великого переселения народов. Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. 320 с.
16. Saveliev O. Tyras in the Late Antiquity. *Archaeologia Polona*. In print.
17. Крапивина В. В. О торговле Ольвии в первые века н.э. (по данным амфорной тары). Боспорский феномен. Греки и варвары на евразийском перекрестке / ред. В.Ю. Зуев. Санкт-Петербург, 2013. С. 640–644.
18. Крапивина В. В., Домжальский К. Позднеантичная Ольвия в свете находок краснолаковой керамики. Боспор и Северное Причерноморье в античную эпоху / ред. В. Ю. Зуев. Санкт-Петербург, 2008. С. 73–81.
19. Hayes J. W. *Late Roman Pottery*. London: British School at Rome, 1972. 477 p.
20. Засецкая И. П. Стеклопосуда некрополя Боспора второй половины IV – рубежа VI–VII вв. н.э. (из собрания Государственного Эрмитажа). Боспорские исследования. Симферополь–Керчь, 2008. Вып. XX. 224 с.
21. Гавритухин И. О. Финал черняховской культуры. Раннеславянский мир. Москва, 2007. Вып. 9. С. 9–71.
22. Topoleanu F. *Lămpile antice din colecțiile Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova–Ploiești*. Ploiești: Oscar Print, 2012. 266 p.
23. Карышковский П. О., Клейман И. Б. Древний город Тира. Киев: Наукова думка, 1985. 160 с.
24. Булатович С. А., Носова Л. В. Монетные находки в Тире (1996–2002 гг.). Тира–Белгород–Аккерман (материалы исследований) / ред. С. Д. Крыжицкий. Одесса, 2010. С. 147–173.
25. Петраускас А. В., Петраускас О. В. Про деякі особливості технології та хронології гончарних горщиків черняхівських пам'яток Постугняння. Археологічні студії. Київ – Чернівці, 2008. Вип. 3. С. 53–97.
26. Гудкова А. В. К изучению зерновиков черняховской культуры. Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н.э. – V век н.э.) / ред. Е. В. Яровой. Тирасполь, 2002. С. 362–370.

Наукове видання

**АО:
Nomina nuda tenemus**

Меморіальні читання
А. О. Добролюбського

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 27.06.2024 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Alegreya
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 12,1. Наклад 100 прим.
Зам. № 1706/1

Надруковано з готового оригінал-макета у друкарні «Апрель»
ФОП Бондаренко М. О.
65045, м. Одеса, вул. В. Арнаутська, 60
Тел.: +38 (048) 703 11 86
info@aprel.od.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців ДК № 4684 від 13.02.2014